

Проблема кордонів у контексті налагодження українсько-білоруських відносин 1918 р.

Стаття присвячена становленню українсько-білоруських взаємин 1918 року. Головним у стосунках стало юридичне визнання незалежності Білоруської Народної Республіки українськими урядами і врегулювання питання міждержавних кордонів.

Ключові слова: Брестський мир, Білоруська Народна Республіка, Українська Народна Республіка, Гетьманат П.Скоропадського, територія, кордони.

Статья посвящена становлению украинско-белорусских отношений 1918 года, главным в которых стало юридическое признание независимости Белорусской Народной Республики украинскими правительствами и решение вопроса межгосударственных границ.

Ключевые слова: Брестский мир, Белорусская Народная Республика, Украинская Народная Республика, Гетьманат П.Скоропадского, территория, границы.

This article is dedicated to the formation of the Ukrainian-Byelorussian cooperation in 1918. The result of this cooperation became the declaration of Byelorussian People's Republic by the Ukrainian government during 1918 and settlement of the question of the frontiers between the countries.

Key words: Brest Peace, Byelorussian People's Republic, Ukrainian People's Republic, Hetman P.Skoropadskii, territory, frontiers.

Становлення білоруської державності в 1917–1918 роках відбувалося в складних соціально-економічних і військово-політичних умовах, що позначилося в майбутньому на історичній долі наших сусідів. Саме ці чинники в поєднанні з несприятливою зовнішньополітичною кон'юктурою завадили білорусам зберегти, відстояти незалежність і цілісність Республіки у 1918 році. Неабиякого значення білоруським керівництвом у питанні державного облаштування надавалося налагодженню українсько-білоруських узаємин.

Тема розвідки становить значний дослідницький інтерес як у науковому, так і політичному плані, особливо в світлі розуміння питань білоруської державності, початок якій був покладений відомими подіями

1917 року. Її метою є з'ясування основних складових, що стали на заваді успішній реалізації ідеї національного самовизначення білоруського народу, ролі і місця в даному процесі Української Народної Республіки, Гетьманату П.Скоропадського, Директорії. Завданнями – виокремлення ключових моментів в українсько-білоруському співробітництві, врегулювання територіальних протиріч.

Білоруські вчені справедливо наголошують на тому, що дана проблема стала однією з найбільш дискусійних в історичній літературі і публіцистиці. Велика пошукова робота в цьому напрямку проводиться такими виданнями, як "Спадчына", "Беларускі гістарычны часопіс", "Беларуская мінуўшчына" та іншими.

З 1993 року в історичній науці Республіки Білорусь усе ґрунтовніше точиться полеміка з питання білоруської державності, проголошення Білоруської Народної Республіки, її міжнародного визнання. Події 1917–1918 років стали предметом обговорення конференцій, "круглих столів", "наукових академій". Це, в свою чергу, дає нам можливість усебічного неупередженого аналізу проблеми, не претендуючи, звичайно, на винятковість власних оцінок і тверджень.

Так, активізація наукових досліджень сприяла перевиданню робіт діячів національного руху, таких як Я.Воронки, А.Луцкевича, К.Єзовітова, М.Кравцова та багатьох інших. Слід констатувати про значний інтерес і зацікавленість вищезокресленими проблемами на сучасному етапі в Республіці Білорусь. Неабияку цінність у цьому плані становить нещодавнє видання першого тому (у 2-х книгах) Архіву Білоруської Народної Республіки.

Належною повнотою й об'єктивною риторикою наповнені дослідження В.Круталевича, І.Ігнатенка, В.Ладисьова, П.Бригадіна, Р.Платонова, М.Сташкевича, А.Резніка.

Однією з ключових у міждержавному співробітництві 1918 року залишалася проблема кордонів. Особливої гостроти вона набула після підписання сепаратної угоди між представниками Української Народної Республіки (УНР) та Німеччини (лютий 1918 р.), а пізніше – угоди від 3 березня 1918 р. між Радянською Росією і країнами Четвертного союзу. За Брестським договором Білорусь фактично ділилася на три частини. Західна – Гродненська губернія і частина Віленської з Вільно – відійшла до Німеччини і отримала назву Нова Східна Прусія; населення даних територій ставало громадянами Німецької імперії. Центральна частина Білорусі – Мінська губернія, частина Вітебської і Могильовської губерній –

вважалася тимчасово окупованою територією. Білоруське Підляшшя – Біла, Яново, Тераполь, Кодень, Константинів, Немирів, Межиріччя; Берестейщина – повіти Берестя, Кобрин, Пружани; Полісся – повіти Драгичин, Косів, Лунінець, Пінськ, Столін, Мозир, Речиця, Гомель – визнавалися Німеччиною за Україною і лише східні райони Білорусі залишалися у складі Радянської Росії.

Ще 19 лютого 1918 року на неокуповану територію Білорусії вступили німецькі війська. За цих обставин Виконавчий Комітет І Всебілоруського з'їзду звернувся до народу з Першою Статутною грамотою, в якій проголосив себе тимчасовою владою в Білорусії. Для керівництва краєм створювався уряд – Народний Секретаріат. 9 березня цього ж року Виконавчий Комітет з'їзду прийняв Другу Статутну грамоту, якою проголошено Білоруську Народну Республіку. Рада Всебілоруського з'їзду наділялася законодавчими, а Народний Секретаріат – виконавчими повноваженнями. Рішення про незалежність було оформлено Третьою Статутною грамотою від 25 березня 1918 року. Відтепер Білоруська Народна Республіка оголошувалася вільною і незалежною державою і народи Білорусії в особі свого Установчого з'їзду визначатимуть майбутнє своєї країни. БНР обіймала всі території, де проживало і переважало білоруське населення: Могильовщину, білоруські частини Мінщини, Гродненщини (з Гродно, Белостоком та ін.), Віленщину, Вітебщину, Смоленщину, Чернігівщину і прикордонні частини сусідніх губерній, заселених білорусами [1, с. 71–72].

Чим же керувалися представники білоруської політичної еліти, приймаючи відповідне рішення? По суті, Рада БНР декларувала територію, але, природно, прикордонного розмежування з сусідніми державами і прикордонної служби не мала. Зауважимо, що протягом усієї новітньої історії Білорусі неодноразово поставало питання про її етнічні та державні кордони. Теоретичною розробкою питання на початку ХХ ст. займався професор Ю.Карський, пізніше – один з учасників білоруського національного руху, делегат і почесний голова Всебілоруського з'їзду в грудні 1917 р. Саме ним уперше були опубліковані етнічні кордони і складена етнографічна карта Білорусі. В праці "Этнографическая карта Белорусского племени" (1903 р.) вчений детально окреслив етнічну територію Білорусі: область, у якій білоруси складають абсолютну чи відносну більшість. Ця область, згідно з працею Ю.Карського, розташовувалася по обидва боки Балтійсько-Чорноморського вододілу в басейні верхнього Дніпра, верхнього Нема-

на і верхньої та середньої Західної Двіни; охоплювала, крім нинішньої території республіки Білорусь, також деякі райони Брянської, Смоленської, Псковської губернії. На заході професор Карський відносив до Білорусі Віленську і більшу частину Белостокської губернії; на північному-заході – повіти Двінський, Люцинський і Режицький Ліфляндської губернії (Латгалії) [2, с. 77].

Представники Білоруської Народної Республіки сподівались і на підтримку Австрійського уряду, щоб залишити за Білоруссю територію Гродненської губернії за винятком, можливо, південної частини Брестського повіту, всієї південної частини Мінської губернії, тобто течію р.Прип'ять і басейн р.Сож із північними повітами Чернігівської губернії... І нарешті, білоруси хотіли бачити свій кордон на сході в його природних межах, тобто включаючи Смоленську область [3, с. 264–265].

29 березня Рада БНР відхилила пропозицію семи своїх членів про включення до порядку денного питання про федерацію БНР із Великоросією, Україною і Литвою.

Прийняття Акта про незалежність вимагало від білоруського керівництва рішучих кроків щодо визнання Білоруської Народної Республіки сусідніми державами і європейським співтовариством. Саме це, а також проблема кордонів стали головними в українсько-білоруських стосунках протягом 1918 року.

"Білорушина, Донщина і Кубань представляють собою на підставі права на самоозначення незалежні від Росії державні організми. Так є бодай *de jure*, а тому і границі межі ними і Україною повинні визначатися лише взаємним порозумінням відповідних правительств, без всякої інгеренції правительства совітської республіки", – підкреслювалося в одному з документів українського керівництва [4, с. 416].

В одному з наказів членам делегації БНР на ведення перемовин із представниками УНР підкреслювалося: "Делегація добиватиметься встановлення кордонів Білорусько-Великоросійського і Білорусько-Українського за виключно етнографічним принципом і порушуватиме питання (перед Німеччиною – авт.) про можливість сприяння УНР по зміні західних і північних кордонів Білорусі за етнографічною ознакою" [5, с. 63].

10 квітня 1918 року Рада Народних Міністрів (РНМ) УНР на своєму засіданні слухала питання, що стосувалося майбутнього Білорусії: 1) Повідомлення делегації в справах переговорів із представниками БНР; 2) Статутні грамоти Ради Білоруського з'їзду до народу Білорусії;

3) Офіційного визнання Українською республікою БНР; 4) Встановлення радіотелеграфного зв'язку між Києвом та Мінськом і надання Україною допомоги в розмірі 500 тис. карбованців. На це одні урядовці вказували, що офіційне визнання залежить від Центральної Ради, другі – на доцільність надіслання до Білорусії спеціальних делегатів для детального ознайомлення зі справою, а треті – на необхідність Міністерству Закордонних Справ з'ясувати ставлення інших держав до даної проблеми. РНМ не вдалося виробити однакостановної позиції з білоруського питання, що знайшло своє відображення у відповідній постанові – питання про незалежність Білорусії знімалося з обговорення, а МЗС доручалося дати відповідь білоруській делегації, що "РНМ принципово нічого не має проти визнання Білоруської Народної Республіки незалежною й буде вживати заходів до переведення цієї справи в життя законним шляхом" [6, с. 126].

14 квітня 1918 р. десятитисячним мітингом білорусів-біженців і громадян Білорусі, що відбувся в Петрограді, було прийнято Звернення до польського, українського і литовського народів. Щодо українців зазначалося: "Ви, українці, намагаєтесь свої північні кордони розширити за рахунок Білоруських повітів Чернігівської, Мінської і Гродненської губерній" [7, с. 60].

17 квітня в радіограмі на ім'я товариша Міністра Закордонних Справ УНР йшлося про те, що невизначеність точної прикордонної лінії між Українською Народною Республікою та Білоруською Народною Республікою породжує на місцях багато непорозумінь як щодо функціонування державних і громадських організацій між собою, так і в повсякденному житті населення. Представники БНР просили з метою якнайшвидшого встановлення нормального життя в прикордонних місцевостях створити спільну комісію, яка могла б з точністю встановити і закріпити у відповідній угоді державні межі обох республік [6]. 18 квітня відбувається чергова зустріч представників українського керівництва з делегацією БНР, на якій порушувалися питання про принципи, якими повинні керуватися комісії при встановленні державного кордону, про карту і про відповідні кінцеві точки на заході та сході. З першого питання було вирішено прийняти за основу етнографічний принцип, але в тісному зв'язку з економічним і географічним. З другого – білоруська делегація буде керуватися як основною етнографічною картою професора Ю.Карського, виданою в 1917 р., а українська – німецькою етнографічною картою, а також іншими етнографічними і

географічними картами. З третього питання згоди не було досягнуто. Білоруси наполягали, що відправною точкою на сході слід вважати злиття р.Судость із Десною біля м.Гремяч, а українці – м.Мглин, вважаючи всі північні повіти Чернігівщини своїми. Український уряд керувався міркуваннями зберегти за Україною Прип'ять і залізницю Пінськ–Гомель. Натомість, представники БНР дали чітко зрозуміти, що не збираються поступатися Прип'яттю, втрачати залізницю Брест–Брянськ, а також північні уїзди Чернігівщини [8, с. 109].

Загалом, березень–квітень 1918 року позначались інтенсивністю перемовного процесу між Україною та Білорусією. Представники останньої неодноразово піднімали питання державних кордонів під час спільних засідань. Виходячи вже з того, що український уряд вступив з ними в перемовини, білоруси на основі законів і звичаїв міжнародного права вбачали в цьому прихований акт визнання Білоруської республіки і повноважень їхнього уряду. Можливо, якоюсь мірою, цьому сприяла заява керівника української делегації Ліхнякевича, що український уряд визнав БНР, але опублікування відповідного документа затримується деякими обставинами [9, с. 4].

Продовження спільних засідань і підписання угоди про кордони було перервано зміною уряду України. 29 квітня на з'їзді, скликаному в Києві Лігою землевласників, на якій з усієї України прибуло 6500 делегатів, гетьманом України проголосили Павла Скоропадського, закликавши його "врятувати країну від хаосу і беззаконня". Того ж дня він разом із прибічниками оголосив про встановлення "Української держави" (на відміну від "Української Народної Республіки" Центральної ради).

6 травня білоруська делегація звертається зі скаргою на неправомірні дії українців, приводячи як доказ заяву Гомельського міського громадського самоуправління з протестом проти приєднання міста до України і передачі влади українському комісарові. Для зняття напруженості у стосунках, пов'язаних з анексіоністськими актами попереднього уряду країни, делегація вбачала вихід у відкликанні українських комісарів і заміні їх комісарами Білоруської Ради, й нарешті, що протести населення білоруських повітів будуть задоволені [10, с. 1–2].

Однак через декілька днів білоруси знову були змушені звернутися на адресу українського уряду, вказуючи на факти останнього часу, а саме призначення українських комісарів не лише у спірні території, але й у міста і повіти суто білоруські. Рада і Народний Секретаріат Білоруської республіки були переконані в тому, що призначення українських

комісарів у білоруські повіти є явищем тимчасовим і жодним чином не може розглядатися як акт захоплення білоруської землі і приєднання її до України. Щодо спірних територій, про які йшлося, то це частини Новгород-Сіверського і Городнянського повітів Чернігівської губернії, південні волості Мозирського і Пінського повітів Мінської губернії, частини Пружанського, Кобринського і Брест-Литовського повітів Гродненської губернії [11, с. 2–3].

Під час переговорів українського уряду з Радянською Росією Україна зайняла жорстку позицію щодо повітів губерній суміжних з нею держав, які мають належати саме їй, включаючи: ... Мінської губернії – Пінський та Мозирський із частиною Річицького; Могильовської – част. Гомельського; Гродненської – Берестейський, Кобринський, частина Пружанського та Більського [12, с. 40].

Улітку 1918 року Рада БНР і Народний Секретаріат встановили консульські відносини з Україною. Восени цього ж року до Києва прибуває білоруська надзвичайна делегація з проханням: 1) офіційного визнання Україною незалежності Білоруської держави як найбільш близької за своїм географічним розташуванням, традиціями, і врешті-решт, керуючись політичними й економічними інтересами (це повинно було стати основою для більш тісних українсько-білоруських узаємин на ґрунті спільних митних кордонів, об'єднання автономних армій, скоординованості зовнішньої політики); 2) надати допомогу у створенні на території Білорусії армії шляхом фінансової підтримки, постачання зброї, військового спорядження та продовольства, направлення до республіки військових спеціалістів. Українське керівництво, в особі гетьмана П.Скоропадського, пообіцяло піти назустріч з вищезокреслених проблем, пообіцявши повернути й білоруські повіти, захоплені раніше.

У вересні–листопаді ситуація стає загрозливою для білоруської державності через тяжке економічне і фінансове становище, відсутність сильної боездатної армії. Не можна відкидати і зовнішній фактор: "кожний день зволікання ставить Білорусію перед здійсненими фактами окупації Радянською республікою все нових і нових частин Білорусії і цим знецінюється передбачувана допомога білорусам з боку української держави, така допомога може виявитися запізною", – наголошували наші сусіди [13, с. 37–38]. Представники БНР підкреслювали, звертаючись до українського керівництва, що недостатність підготовлених керівних кадрів Білорусії дає українському уряду можливість залучити українців до справи державного будівництва, для спрямування останнього по найбільш зручному для України шляху і

запобігання можливого захоплення поляками керівної ролі в політичному житті Білорусії [14, с. 14–15].

В грудні 1918 року в Україні відбувається чергова зміна уряду. Директорія, що прийшла до влади, чітко окреслила свої зовнішньо-політичні орієнтири: "в момент свого визволення Український народ, керуючись високими ідеалами всесвітнього братерства народів, щиро бажаючи миру та розцвіту всім націям, прямує до дружби та приязні зо всіма своїми близькими та далекими сусідами, опіраючись на принципи самоозначення народів, висловлені Президентом великої Американської республіки Вільсоном, звертається до свободолюбивого і благородного Білоруського народу та до його Високого Правительства" [15, с. 19–20]. Далі зазначалося: "Директорія і уряд УНР тішаться надією, що цей заклик знайде співчуття у правительстві Білоруського народу що привіт Українського народу буде також щиро прийнятий Благородним Білоруським народом і дружні, братерські зносини між Білорусією і УНР, яка вже готова і зараз відповідно прийняти представників Правительства Білоруського народу і натомість послати своїх" [16, с. 20].

В архівних фондах збереглися схематичні описи кордонів Білорусі, складені групою членів Ради і Народного Секретаріату (до складу якої входили такі відомі діячі білоруського національного руху, як Я.Воронко, В.Захарко, А.Цвікевич, Я.Середа). Дані кордони практично співпадають з кордонами, запропонованими професором Є.Карським у його праці "Этнографическая карта белорусского племени", а також з німецькими картами, що з'явилися в Мінську в березні 1918 р. Розпочинаючись біля перетину р.Десна з кордоном Чернігівської губернії, кордон Білорусі спускається по Десні, повертаючи на захід і відсікаючи північну частину Чернігівської губернії, йде до р.Дніпро нижче впадіння р.Сож, біля сіл Любеч і Лушиво; по Дніпру кордон простягається до межі Київської губернії, проходячи по ній, досягаючи кордону Волинської губернії, йдучи по цьому кордону до зіткнення з кордоном Гродненської губернії і по кордону цієї губернії доходить до м.Влодава – пункту перетину кордонів Білорусії, Польщі та України [17, с. 110].

Наприкінці 1918 р. за пропозицією комісії, утвореної Північно-Західною обласною партійною конференцією, пропонувалося чотири повіти Чернігівської губернії: Суразький, Мглинський, Стародубський, Новозибківський включити до складу Радянської Білорусії.

Як бачимо, становлення українсько-білоруських стосунків відбувалося на тлі несприятливої зовнішньополітичної ситуації в Європі і внутрішньополітичної в обох республіках, що не дозволило остаточно вирішити питання міждержавних кордонів.

Література

1. Беларускі гістарычны часопіс. — 1993. — № 1. — С. 71—72.
2. Павлова Т. К вопросу о границах БНР / Т. Павлова // Белорусский журнал международного права и международных отношений. — 1991. — № 1. — С. 77.
3. Национальный архив Республики Беларусь, ф. 325, оп. 1, спр. 10, арк. 264—265.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань (далі ЦДАГО), ф. 5, оп. 1, спр. 158, арк. 416.
5. ЦДАГОУ, ф. 5, оп. 1, спр. 81, арк. 63.
6. Канчер Е. С. Белорусский вопрос : сборник статей / Е. С. Канчер. — Петроград, 1919. — С. 126.
7. Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі : в 2 т. — Вільня — Нью-Ёрк ; Менск ; Прага, 1998. — С. 60.
Т. 1. — С. 60.
8. Там само. — С. 109.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3766, оп. 1, спр. 68, арк. 4.
10. Там само, ф. 3766, оп. 1, спр. 139, арк. 1—2.
11. Там само, ф. 3766, оп. 1, спр. 68, арк. 2—3.
12. Там само, ф. 3766, оп. 1, спр. 187, арк. 40.
13. Там само, ф. 3766, оп. 1, спр. 139, арк. 37—38.
14. Там само, ф. 3696, оп. 1, спр. 32, арк. 14—15.
15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3696, оп. 1, спр. 32, арк. 19—20.
16. Там само.
17. Мазец В. Межы БНР / В. Мазец // Спадчына. — 1993. — № 2. — С. 110.

УДК 94(477)-055.2"19"

Н.М.Нагорна

Жіночі делегатські збори в УСРР: мета і сутність функціонування, організаційна структура, значення (1920–1933 рр.)

Стаття у загальних рисах розкриває основні завдання, механізм функціонування та організаційну структуру жіночих делегатських зборів при компартійних осередках для роботи серед жіноцтва на території УСРР протягом 1920-х років. Аналізується значення даної форми діяльності жінвідділів серед робітниць і селянок у